

1. Intelektuālās opozīcijas kodola veidošanās

Jaunlatviešu kustības organizatoriskā attīstība sākās ar nelielu grupu dibināšanu, kurās ietilpa relatīvi izglītoti latviešu pilsētnieki. Jaunas opozīcijas veidošanās pirmā izpausme saistāma ar 1853. gadu, kad Rīgā (Āgenskalnā) Tīlo manufaktūras fabrikā pastāvošās latviešu skolas skolotājs J. Caunītis izveidoja 17 cilvēku lielu pulciņu.¹ Par tā darbības saturu līdz brīdim, kad grupa ieguva kontaktus ar citiem jaunlatviešiem, nav saglabājušās plašākas ziņas. Var pieņemt, ka tas bija saistīts ar vispārējiem latviešu kultūras jautājumiem. Svarīgi, ka visi pulciņa dalībnieki bija latvieši, t. i., tas tika veidots pēc etniska principa. Saglabājušās ziņas par 11 pulciņa biedriem. Tie ir šādi: skolotāji Juris Caunītis, Jānis Kaktiņš, Johans Rātminders, Miķelis Cirītis, fabrikas meistars Mārtiņš Balodis, fabrikas mašīnists Pēteris Hans, muižas rentnieks Aleksandrs Reže, grāmatvedis Pēteris Tīdemānis, ērgelnieks Miķelis Krausbergis, kalpotājs Jānis Zilberzeils un dārznieks Sīmanis Tībergs. No šo cilvēku nodarbošanās veida izriet, ka visi bijuši relatīvi turīgi sīkpilsoņi. Vismaz diviem – Caunītim un Kaktiņam – bijusi Cimzes skolotāju semināra izglītība.

Hronoloģiskā ziņā otrā, bet nozīmes ziņā galvenā grupa bija Tērbatas Universitātes studentu pulciņš, t. s. Tērbatas latviešu vakari, kas izveidojās 1856. gada februārī.² Par šīs grupas lielumu un sastāvu ir pretrunīgas ziņas. Pēc J. Alunāna brāļa Indriķa ziņām, pulciņā

¹ Plašākas ziņas par šo grupu atrodamas vienīgi A. Deglava grāmatā "Latviešu attīstības solis no 1848. līdz 1875. gadam", tādēļ turpmākā informācija šajā sakarā smelta no turienes (Sk.: A. Deglavs. 40.–44. lpp.).

² Literatūra sniedz pretrunīgu informāciju par pulciņa dibināšanu. Populāri darbi par iniciatoru uzdod K. Valdemāru. Taču citi pētnieki par to izsaka šaubas (Sk.: Birkerts A. 113. lpp). Iespējams, ka ierosinātājs bijis J. Alunāns. Šķiet, ka tuvāk patiesībai ir A. Gobas viedoklis: K. Valdemārs pulciņā izcēlās ar organizatora spējām, bet J. Alunāns deva jaunas idejas (Goba A. (1929). 55. lpp.).

piedalījās 20–25 personas, bet pēc vācu laikabiedru ziņām – 15 cilvēki: studenti K. Valdemārs, J. Alunāns, K. Barons, J. Zīverss, J. Zakranovičs, J. Jurjāns, E. Grīnhofs, A. Bērziņš, K. Kurševics, J. Getlers, Hesse, O. Zonnenbergs, Vinks, kā arī Birzmanis un Kalniņš, kuri tikai gatavojās studijām. Taču K. Barons 1907. gadā sniedzis ziņas, ka pulciņa darbā piedalījies arī I. Alunāns, toties Hesse un Vinks (Viņķis) – ne.¹ Pēc I. Alunāna ziņām, šajos vakaros sākotnēji piedalījušies arī vācu izcelsmes studenti, galvenokārt kurzemnieki, taču daži pat no Pēterburgas.² Arī K. Barons vēlāk rakstījis, ka “mūsu pirmie latviešu vakari Tērbatā nebija nekāda sevišķa nošķiršanās no citiem studentiem, vakara dalībnieki piederēja pie pastāvošām korporācijām un ņēma tanīs dalību vispārējā studentu dzīvē”.³ Pulciņā piedalījās tikai daļa no Tērbatas latviešu studentiem. A. Švābe raksta, ka “no vairāk nekā 30 latviešu studentiem piedalījās tikai 10–12”.⁴ Acīmredzot viņš balstās uz žandarmērijas apakšpulkveža Kocebū ziņojumu, kas sagatavots 1863. gadā.⁵ Tas jaunlatviešiem pieskaitīja 12 agrākos Tērbatas studentus: Valdemāru, Baronu, Alunānu, Bērziņu, Freibergu, Zakranoviču, Hessi, Vinku, Kurševicu, Jurjānu, Grīnhofu un Getleru.

Par Tērbatas latviešu vakaru darbības saturu saglabājušās īsas, tomēr raksturojošas ziņas. Vakariem nepārprotami bijis ne tikai zinātnisks saturs, bet arī politiska ievirze. Uzmanība pievērsta Baltijas sociālajām problēmām. I. Alunāns liecināja, ka studenti “īpašos vakaros sarunājās par latviešu valodu, kā viņu ikkatrā Kurzemes novadā runā”⁶, bet K. Barons 1912. gadā rakstīja, ka

¹ Sk.: Baumanis A. (1935). 88.–89. lpp.

² Sk.: Goba A. (1929a). 49. lpp.

³ Sk.: Baumanis A. (1935). 86.–87. lpp.

⁴ Švābe A. 362. lpp.

⁵ Sk.: *Latvijas vēstures avoti*. 1. sēj., 176.–177. lpp.

⁶ Sk.: Baumanis A. (1935). 89. lpp.

“šais vakaros pārrunājām un pārspriedām sevišķi Baltijas un latviešu dzīvi, apstākļus, trūkumus un vajadzības, vingrinājāmos latviešu rakstniecībā un apņēmāmos katrs pēc iespējas strādāt tautas druvā, tautas labā un rūpēties sevišķi par to, lai izglītība un pārticība tautā vairotos”.¹

Pirmie Tērbatas latviešu vakari nepastāvēja sevišķi ilgi. Jau 1857. gadā iezīmējās jaunlatviešu centieni veidot legālu, formalizētu struktūru. 1857. gada beigās Tērbatas latviešu studenti kopā ar citiem nodibināja jaunu studentu korporāciju *Dorpatensis Fraternitas Academica*. Sastāva ziņā tā nebija tīri latviska organizācija (no 31 dibinātāja tikai 7 bija latvieši, pēc tam pievienojās vēl 11), taču latviešu vakaru dalībniekiem sākumā bija ievērojama loma. K. Valdemārs, J. Zakranovičs, E. Grīnhofs, K. Barons tika ievēlēti tās vadošajos amatos.² Tomēr šis mēģinājums saistīt latviešu studentu centienus ar legālu organizāciju nebija veiksmīgs. 1858. un 1859. gadā lielākā vakarnieku daļa beidza studijas un atstāja Tērbatu, latviešu elements korporācijas dzīvē zaudēja svaru. Bez tam *Dorpatensis Fraternitas Academica* nespēja piemēroties pārējo korporāciju principiem un 1861. gadā tika slēgta.

Gan Tērbatas, gan Rīgas grupas palika izolētas no plašākas sabiedrības un arī cita no citas, līdz radās iespēja izplatīt savas domas presē. Tāds brīdis pienāca jau 1856. gada vidū, kad Rīgā sāka iznākt jauns latviešu laikraksts “Mājas Viesis”. Tērbatas vakarnieku pulciņā radušies raksti tika piesūtīti šim laikrakstam. Tie skāra latviešu valodas, kultūras, vēstures jautājumus un deva plašu izglītojošu informāciju. 1856. gadā vien “Mājas

¹ Turpat. 88. lpp.

² Dzirkalis K. “Dorpatensis Fraternitas Academica”. *Universitas*, 33 (1974), 32. lpp.

Viesis” iespieda 25 J. Alunāna rakstus, galvenokārt par vēsturi un mitoloģiju. Tajā pašā laikā šī laikraksta slejās “Valdemārs un Barons apcer vai vienīgi dabas zinātniskus jautājumus”.¹ Turpmākajos 3 gados pieauga gan jaunlatviešu rakstu skaits, gan to idejiskais spraugums. Tomēr šajā izdevumā nebija iespējams skart asas sociālas un politiskas problēmas, nacionālā aģitācija palika bez saistības ar sociālo realitāti.² “Mājas Viesis” nebija pašu jaunlatviešu laikraksts. Redaktors A. Leitāns ieņēma svārstīgu nostāju un blakus viņu rakstiem iespieda plašu neitrālas dabas informāciju, kas gāja “Latviešu Avīžu” sliedēs. Tā skāra, piemēram, misionāru darbību Āfrikā un citus jautājumus, kas pilnīgi šķirti no Baltijas problēmām un pasaules politiskajām aktualitātēm. Tomēr jaunlatviešu raksti izsauca valdošo aprindu neapmierinātību, garīdznieku spiediena rezultātā 19. gadsimta 50. gadu beigās A. Leitāns distancējās no jaunlatviešiem. Opozicionāri uz laiku zaudēja iespējas paust savus uzskatus presē. Taču “Mājas Viesis” darbība 1856.–1859. gadā deva jaunlatviešiem ne tikai pirmās propagandas iespējas, bet arī savstarpējus kontaktus. Tērbatas studentu raksti izsauca atskaņas izglītoto latviešu aprindās. Šo publikāciju iespaidā jaunlatviešiem pievienojās Kaspars Biezbārdis un Bernhards Dīriķis, kas paši kļuva par aktīviem “Mājas Viesis” līdzstrādniekiem.³ Opozicionāri uzzināja par domubiedru eksistenci, caur redakciju veidojās pirmie sakari.

Opozicionāru savstarpējie kontakti izraisīja organizatoriskas konsekvences. K. Biezbārdis un B. Dīriķis, kas 19. gadsimta 50. gadu beigās bija pārcēlušies uz Rīgu, uzņēma sakarus ar J. Caunīti. Šai trijotnei 1859. gadā

¹ Goba A. (1929a). 64. lpp.

² Jaunlatviešu nacionālās aģitācijas saturs tiks apskatīts disertācijas 2. nodaļā.

³ Deglavs A. 27.–29. lpp.

radās doma Rīgā dibināt jaunu Latviešu valodas un literatūras biedrību. Tika izstrādāti statūti, ko 1860. gada 30. augustā pieņēma aptuveni 50 cilvēku liela Rīgas jaunlatviešu sapulce Baltajā muižā, kurā piedalījās arī no Pēterburgas iebraukušais K. Valdemārs.¹ Taču statūtus parakstīja tikai 21 persona, spriežot pēc dokumenta, cilvēki ar augstāku sociālo statusu. Tie bija: Rīgas katoļu mācītājs Stefans Kozlovskis, Rīgas pareizticīgo semināra skolotājs Jānis Krauklis, kolēģijas asesors Kaspars Biezbārdis, galma padomnieks Jēkabs Biezbārdis, kolēģijas sekretārs Krišjānis Valdemārs, titulārpadomnieks Bernhards Biezbārdis, grāmatvedis Augusts Kalašinovičs, skolotājs Johans Klāsons, ērgelnieks Miķelis Krausbergs, redaktors Ansis Leitāns, agronoms Kārlis Lepevičs, tipogrāfs Ernests Platess, tirgotājs Ivans Redlihs, tirgotājs Jūliuss Pēteris Reže, agronoms Aleksandrs Reže, dārznieks Sīmanis Tībergs, grāmatvedis Pēteris Tīdemanis, skolotājs Juris Caunītis, skolotājs Miķelis Cirītis, graduēts students Juris Alunāns un mājskolotājs Jēkabs Ekšteins. Redzams, ka statūtus parakstīja arī personas, kas bija tikai attālā sakarā ar jaunlatviešiem. Tomēr šo cilvēku piesaistīšana liecina par mēģinājumu paplašināt opozicionāru ietekmi un radīt varas iestādēm respektablu iespaidu. 1861. gada 7. septembrī B. Dīriķis statūtus iesniedza apstiprināšanai Baltijas ģenerālgubernatoram Suvorovam.² Statūti pamatoja jaunas biedrības nepieciešamību ar esošās Latviešu literārās biedrības lēmumu neuzņemt latviešu tautības biedrus, ar tās stingri luterisko raksturu, kas traucē citu konfesiju pārstāvju piedalīšanos kultūras darbā. Par jaunās biedrības mērķiem tika minēta latviešu valodas, literatūras un rakstības kopšana, folkloras krāšana un izglītības darbs. Bez šaubām, patiesais nolūks bija izveidot latviešu organizāciju, ko nekontrolētu baltvācu garīdznieki. Tur-

¹ Turpat. 48. lpp.

² Sk.: *Latvijas vēstures avoti*. 5. sēj., 138.–143. lpp.

klāt viens no galvenajiem mērķiem bija jauna latviešu laikraksta izdošana.¹ Tomēr vietējo ierēdņu un Latviešu literārās biedrības pretdarbības dēļ ģenerālgubernators jauno biedrību neapstiprināja.²

19. gadsimta 50. un 60. gadu mijā galvenais jaunlatviešu kustības attīstības šķērslis bija propagandas līdzekļu trūkums. Bez sava laikraksta nebija iespējams ietekmēt masas, izplatīt informāciju un radīt sakarus ar domubiedriem. Zūdot iespējām iespiest savus rakstus “Mājas Viesī”, aktuāla kļuva jauna periodiska izdevuma radišana. Pirmo soli šajā virzienā spēra J. Alunāns, kas 1859. gadā izveidoja izglītībai, kultūrai un nacionālai pašapziņai veltīta rakstu krājuma “Sēta, Daba, Pasaule” 1. daļu. Tā iznāca 1860. gadā kopā ar divām nākamajām. Krājuma 1. daļa bija iespiesta 2500 eksemplāru metienā, bet 2. daļa – 2000 eksemplāros, lielās tirāžas dēļ izplatīšana saskārusies ar grūtībām.³ Pēc 3. daļas iespiešanas šo izdevumu pārstāja izdot. Arī “Sēta, Daba, Pasaule” nepievērsās sociāliem jautājumiem, kaut gan pauda simpātijas liberālajai Rietumu sabiedrībai. Šis izdevums galvenokārt bija J. Alunāna privāts pasākums. Plašāks jaunlatviešu loks vienojās par jauna laikraksta izdošanu jau minētajā 1860. gada 30. augusta sapulcē. Tad tika nolemts Rīgā izdot jaunu laikrakstu ar nosaukumu “Atbalss” un iecelt B. Dīriķi par redaktoru.⁴ Tomēr praktisku apsvērumu dēļ jaunlatviešu laikraksts tika izdots ārpus Baltijas – Pēterburgā, kur radās labvēlīgi apstākļi. J. Alunāns vēstulē brāļiem rakstīja, ka jaunā avīze “iznāks Pēterburgā, tādēļ, ka še cenzūra ievērojami svabadāka”.⁵ 1859. gadā K. Valdemārs šeit bija ieguvis vietu impērijas Finanšu ministrijā. Viņa raksti

¹ Jura Alunāna kopoti raksti. 3. sēj., 179. lpp.

² Sīkākas ziņas sk.: Duhanovs M. 207.–208. lpp.

³ Goba A. (1929a). 90. lpp.

⁴ Deglavs A. 50.–51. lpp.

⁵ Jura Alunāna kopoti raksti. 3. sēj., 180. lpp.

par jūrniecību bija guvuši Pēterburgas augstāko ierēdņu ievēribu. Līdz ar to viņam radās plaši sakari un zināma ietekme, kas ļāva iegūt licenci jauna latviešu laikraksta izdošanai. K. Valdemārs panāca, ka 1862. gada 12. aprīlī viņš pats tika iecelts par Pēterburgas latviešu preses cenzoru, bet jau 22. maijā saņemta varas iestāžu atļauja J. Alunāna redakcijā izdot “Pēterburgas Avīzes”. Ar šī laikraksta iznākšanu jaunlatviešu kustības organizatoriskajā attīstībā sākās jauns posms.

Laiks no 1856. līdz 1862. gadam neuzrāda ievērojamu jaunlatviešu ietekmi masās. Ja 1860. gados Baltijā dzīvoja aptuveni 830 000 latviešu¹, ja Rīgā 1867. gadā bija 25 647 latvieši², tad iepriekš minētie skaitļi par jaunlatviešu grupu lielumu nav iespaidīgi. Jāsecina, ka pirmajos kustības attīstības gados jauno uzskatu nesējiem neizdevās gūt vērā ņemamu atbalstu ne zemnieku, ne latviešu pilsētnieku vidū. Nekādi dokumenti, nekādas masu aktivitātes neliecina, ka jaunlatviešu aģitācija šajā laikā būtu guvusi plašāku atbalstu. Tieši otrādi – kamēr J. Alunāna “Sēta, Daba, Pasaule” cieta no pieprasījuma trūkuma, mērenais “Mājas Viesis” turpināja veiksmīgu darbību. J. Alunāna “Dziesmiņu” 1. daļu 1856. gadā pārdeva 330 eksemplāros, bet lielu daļu no tiem iegādājušies citautieši.³ Citādu ainu sniedz dati par izglītoto latviešu slāni, kas nebija plašs. Vidēji izglītoto latviešu skaitu aptuveni rāda audzēkņu skaits Baltijas skolotāju semināros. 1839. gadā atklāto Jāņa Cimzes semināru līdz 1853. gadam bija pabeiguši 49 audzēkņi⁴, bet 1840. gadā dibinātajā Irlavas skolotāju seminārā līdz 1856. gadam bija mācījušies

¹ Pēterburgas Avīzes. 1862, 24, pielikums.

² Sk: Plakans A. “Peasants, Intellectuals, and Nationalism in the Russian Baltic Provinces 1820–90”. *Journal of Modern History*, 46 (September 1974), 446–447. lpp.

³ Goba A. (1929a). 54. lpp.

⁴ Švābe A. 172. lpp.

146 jaunieši.¹ Augstāko izglītību bija baudījis vēl mazāks latviešu skaits, gandrīz visi – Tērbatas Universitātē. No 1803. līdz 1850. gadam tur studēja tikai 33 latvieši², kas neļauj runāt par akadēmiski izglītota sociālā slāņa veidošanos. 19. gadsimta 50. gados latviešu studentu skaits auga, un 1855.–1856. gadā Tērbatas Universitātē jau studēja 25 latvieši.³ Šie skaitļi liecina, ka izglītoto latviešu vidū opozicionāri jau 19. gadsimta 50. gadu beigās veidoja vērā ņemamu grupu. It īpaši tas attiecas uz akadēmiski izglītoto slāni, kurā gandrīz katrs trešais bija jaunlatvietis. Taču cilvēki, kas nesa jaunās idejas tautā, 19. gadsimta 50. gadu beigās neguva panākumus. Pēc disertācijas autora domām, to noteica gan propagandas iespējas, gan masām adresētās aģitācijas saturs.